Horváth Andor

„Ember vagyunk...”

Vörösmarty kései lírájának történelemszemlélete

Az alábbi dolgozat két kérdésre keresi a választ. Az első a *Gondolatok a könyvtárban* és az *Előszó* időszerkezetének összefüggése. A második annak vizsgálata, milyen módon nevezhetőek történelmi, illetőleg politikai költészetnek az utolsó évtized nagy Vörösmarty-versei: az említettek mellett *A vén cigány*, *Az emberek*, a *Jóslat* és az *Országháza*, vagy mennyire indokolt bennük a mitológiai látásmód dominanciájáról beszélnünk.

Máris előlegezem, hogy a történelmi-politikai, illetőleg mitológiai jelleget leíró értelemben használok, vagyis nem tulajdonítok nekik értékjelentést, ennek megfelelően a két kategória nem rangsorolást jelöl. Politikainak nevezem a térnek és az időnek azt a szerkezetét, ahol, Hannah Arendt kifejezésével élve, megtörténik „a cselekvő személy feltárulkozása” („the disclosure of who”). Mitológiai látásmódnak azt tekintem, amiről Gilbert Durand úgy beszél, mint „mitikus kicsapódásról” („précipités mythiques”), s ami megítélése szerint nem egyéb, mint az európai érzékenység különleges válasza arra, amit a világnézetek alakulása másként nem tudott megválaszolni. (Gilbert Durand: *Introduction à la mythodologie*. Albin Michel, Paris 1996. 37.)

Roppant ellentétek feszültsége járja át a *Gondolatok a könyvtárban* sorait:

Irtózatossá válik mindenütt!

– összegez a költő a vers első részének végén, újabb negyven sor után pedig gondolatmenetét ezzel zárja:

Hogy végre egymást szívből átkarolják,
S uralkodják igazság, szeretet.

Első válasza a meditáció középpontjában álló kérdésre – tömény pesszimizmus:

Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bőszült kebele
Dögvészt sóhajtson a hír nemzetére.

De miután végigjárta a kétségbeesés köreit, a gondolat kitör és magasba ível:

Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt.

Motívumait tekintve a vers két, egymásba fonódó gondolatra épül. Az egyik a könyv eredete és rendeltetése közötti ellentét, a másik az a szakadék, amely a könyv és a benne foglalt gondolat, illetőleg a világban betöltött szerepük között táng. Az emberi szellem földi eszköze és hordozója – mondja Vörösmarty – olyan anyagból készül, amely rácáfol hivatására. Ugyanígy állunk azzal is, amire az emberi szellem hivatott a világban, hiszen előrehaladás helyett csak elmélyíti és súlyosbítja a világ bajait. A költemény a végsőkig élezi mindkét viszony benső ellentétét, de csak azért, hogy végül mindkettőt megbékítse és megszüntesse.

Most már az a kérdés, melyek e meghaladás támasztékai, milyen érveken nyugszik e gondolati építmény? Vegyük először szemügyre a vers néhány irodalmi és történelmi utalását!

Az első sorok Dante-referenciája (a könyvtár és a pokol kapuja közötti asszociáció) azonnal szembeötlő:

Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós,
Az emberiségnek elhányt rongyain
Komor betűkkel, mint a téli éj,
Leirva áll a rettentő tanulság...

Rejtettebb néhány sorral lennebb a Hamlet-reminiscencia a könyv eredetét leleplező első képpen:

Erény van irva e lapon, de egykor
Zsivány ruhája volt.

Történelmi utalás mindössze egy van, mégpedig az Amerikai Egyesült Államokra, mint a haladásban élenjáró országra vonatkozó sorokban:

Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a puszta homokon
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez „ember!” advák örökül –

Végül a költemény eszmeiségéhez közeli két név és gondolatkör: a Rousseau-é és a Kanté.

A civilizáció rousseau-i kritikája úgy talál visszhangra e költeményben, hogy azt Vörösmarty magáévá teszi, de rögtön meg is cáfolja. A könyvek nem vitték előbbre az emberiséget, ellenkezőleg, szüntelenül elmélyítik, súlyosbítják betegségét. Áldatlan szerepük ellenére azonban nem szabad őket máglyára vetni, mivel belőlük megannyi „fényes lélek” szól az emberiséghez. Ez a *Gondolatok a könyvtárban* első paradoxona.

De mi a történelem, ha nem haladás? Erre a kérdésre válaszol Bábel toposza. A történelem a lehetetlen megkísértése:

Építsük egy újabb kor Babelét,
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden cseppjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét, mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra tűrni és tanulni.

Ez a *Gondolatok a könyvtárban* második paradoxona: a történelmi cselekvést a költővel egykorú és eljövendő történelemből visszahelyezi a bibliai teremtetés ismétlődően felfogott idejébe. Babel itt a történelem értelmének egyedül lehetséges szinonimája, más szóval a végső sikertelenségre ítélt építkezés, a bevégtetlen mű, a bukást előlegező felemelkedés a legtöbb, amire az emberiség képes. De ez a Babel nem a Biblia Bábele, hiszen kezük munkájával az emberek felépítik a tornyot, megpillantják a mennyországot, hallják az angyalok zenéjét, s csak ezt követően kezdik újra előlről a történelem következő ciklusát.

Honnan merít az ember erőt, hogy ennek a próbának megfeleljen? Erre a kérdésre nincs válasz, pontosabban nincs megokolt válasz.

És mégis – mégis fáradozni kell

– olvassuk az első felszólítást,

Ez az, miért csüggedni nem szabad

– hangzik néhány sorral lennebb az újabb biztatás,

Mi dolgunk a világon? küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak

– nyomatékosít utoljára a következtetés. Ez a *Gondolatok a könyvtárban* harmadik paradoxona: az erkölcsi törvényt nem szükséges észérvekkel megalapozni, az egyszerűen a *sollen*, a *kell* birodalmába tartozik.

A *Gondolatok a könyvtárban* struktúrája egyetlen hatalmas paradoxon köré rendeződik, ez pedig az elfogadhatatlanként megnevezett ellentétek elfogadása, az emberi lét és történelem értelmetlensége ellenére értelmes vállalása. A könyv maga is olyan, mint az ember, szennyben és bűnben fogant, s örökre magán is viseli tisztátalan fogantatása nyomait:

...szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit,

ennélfogva a könyv sorsa csupán napvilágra hozza az emberi természet leglényegét:

Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A súlyedéstől meg nem mentheték!

Az emberi természet kettős vétetésű, ami azt jelenti, hogy

Ember vagyunk, a föld s az ég fia,

de jelenti azt is, hogy égi származásánál fogva a magasba törhet:

Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen.

Ami e vízióban szerfölött különös, az a keresztény gondolkör bizonyos elemeinek összeillesztése az antik mitológia világával és a tudomány kelléktárából vett nézetekkel. Ez utóbbiak nyomát látni a végtelennek elképzelt idő látomásában:

Ez hát a sors és nincs vég semmiben?
Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai

– e látomás a kihűlt bolygó elnéptelenedő sivárságában az önmagába visszatérő természetet aposztrofálja. E képtől teljességgel idegen a keresztény üdvtörténet minden bizonyossága, s noha a költemény jelrendszerében megjelennek az angyalok és a mennyország, az üdvözülés hitének itt nincs helye.

Mi hát a történelem, miben áll emberi fajunk földi útja? A költemény felezőpontján hangzik el a meditáció egészét átjáró kérdés:

Hol a nagyobb rész boldogsága?

Márpedig eszerint a történelem célja nem más, mint megteremteni az emberek jólétének feltételeit, méghozzá nem a kevesek kiváltságaként, hanem mindenki jussaként. Politikai kategóriákban ez a modern demokrácia hitvallása, s ekként is hangzik költői kifejtése:

Hogy a legalsó pár is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.

Felismerhető e sorokban a társadalmi szerződés eszméje, méghozzá olyan elgondolásban, amely az emberi közösség legmagasabb rendű céljául az összetartozást és a vele együtt járó biztonságérzetet jelöli meg. A francia forradalom hármasszóval – tartja az újabb történelemtudomány – a testvériség fogalma a legfeljebb, de egyúttal a legelmosódottabb körvonalú is, annak van a legkevésbé pontos politikai tartalma s így egyáltalában köze is a politikához. Ezért van az, hogy eltérően a szabadság és az egyenlőség gondolatától, amelyet a politika dokumentumai rendre mind egyértelműbben szentesítettek, a testvériség fogalma javarészt olyan óhaj és eszmény maradt, amelynek terepe nem a politika, hanem az erkölcs, a vallás – vagy az utópia.

Metafora-e a testvériség e sorokban vagy politikai terminus? A társadalmi tér, amelyet körülhatárol, az artikulált cselekvésnek vagy az együvé tartozás elvont eszményének a tere? Amikor Vörösmarty „védelmet” emleget, akkor látszólag politikai terminust használ. Emellett politikai ellenvetéssel él akkor is, amikor a haladás reményét sugalló néhány sort, az amerikai demokrácia dicséretét, olyan ellentéttel terheli, amely valójában megkérdőjelezi e társadalmi berendezkedés hitelét:

Kivéve aki feketén született,
Mert azt baromnak tarják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.

Az amerikai demokrácia fogyatékosága itt azt jelenti, hogy minden társadalmi berendezkedés magán viseli a jó és a rossz, az erény és a bűn kettősségének átkát. A költemény gondolati rendszerében erőteljesebben érvényesül a morális abszolútum, mint a politikai viszonylagosság elve. Mindjárt a költemény elején egyébként, mint a pokol kapujára rótt felirat, tisztán megfogalmazódik ez az ítélet:

Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyal érzelemmel
Használni tudnák éltők napjait.

Az emberi történelemnek nem az a tragédiája, hogy nem jut mindenkinek boldogság a földön. Nagyobb tragédia ennél, hogy azok sem tudnak kitörni az emberi lét fogságából, akiknek megadatik, hogy emberhez méltóan éljenek. Az „istenész”, az „angyal értelem” egyszerűen tehetetlen az emberi természet ellenében. Miért van így? A kérdésre nincs válasz. Ez talán a *Gondolatok a könyvtárban* legbensőbb ellentéte, olyan, mint Vörösmarty gondolkodásának eleven sebe. Megfoghatatlan, ellenáll minden értelmezésnek, mint amolyan misztikus ködfolt. Egyetlen válasz van rá, az ismert mitológiai kép: „az emberfaj sárkányfog-vetemény”.

Holott az emberi lét nem ítél mindenkit tehetetlenségre, hiszen a szellem embe-
rének sikerül felülemelkednie korlátain:

De hát ledöntsük amit ezredek
Ész napvilága mellett dolgozának?
A bölcsék és a költők műveit,
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő?
Hány fényes lélek tépte el magát,
Virrasztott a sziv égő romja mellett,
Hogy tévedt, sujtott embertársinak
Írányt adjon s erőt, vigasztalást.

Mintha az emberiségnek két történelme volna: egyfelől a „jó”, másfelől a „rosszak”, az egyik oldalon az „érdem hősei”, a „vértanúk”, a másikon a „galád világ” történelme, s a kettő ellentéte szükségképpen torkollna abba a kérdésbe, hogy van-e helye, értelme az elsőnek. Nemcsak a könyvről, hanem magáról az alkotó

emberi értelemről van szó, s amikor Vörösmarty máglyát emleget, az egész kultúrát látszik késznek elvetni.

Ám a gondolatmenet ezen a ponton megtorpan és irányt vált. Ennek az irányváltásnak azonban az az ára, hogy megmarad, mi több, törvénné emeltetik a történelem jelzett kettőssége:

...amit mondtam, fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A süllyedéstől meg nem mentheték!

Távol járunk már Rousseau-tól, hiszen itt nem arról van szó, hogy a civilizáció káros: egyszerűen hatástalan az emberi természet ellenében. Ha pedig a költő a jövőt illetően mégis reményt hirdet, akkor az csakis paradoxális lehet, pontosabban utópikus:

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják,
S uralkodják igazság, szeretet.

Honnan jön ez a „szellem” és miképpen hat? Ő erősebb ezen új alakváltoztatásban minden korábbinál, eszközei mások, mint eddig, vagy maguk a „nyers fajok” váltak fogékonyabbá hatására? Mivel e kérdésekre nincs válasz, csak annál váratlanabb a felvillanó távlat, a majdan szeretetben egybeforró emberiség álma.

Az ellentett képek és gondolatok struktúrája folytán a *Gondolatok a könyvtárban* sajátosan szubjektív, ellentmondásos történelmi vízió. Vörösmarty úgy tételez abszolút ellentétet mind az ember kettős természetét, mind a szellem és a történelem sajátosságát illetően, hogy ezáltal az emberi létezés mint olyat teszi paradoxálissá. Az ember vagy menthetetlen, vagy pedig egyedüli reménysége a jövő álma. E két nézőpont között ott áll az élő ember, a jelen embere, akinek mindezek ellenére kötelessége cselekedni. Az erkölcsi parancs egyetlen axiómára alapoz: az embernek lelke van, vagyis választhat fent és lent, jó és rossz, értelem és értelmetlenség között. Az állításon kívül azonban, hogy ez így van, az erkölcsi parancs teljesítésének egyetlen támasza: a haza gondolata. De vajon mutatkozhat-e az ember másnak hazája irányában, mint amilyen öröktől fogva az emberi természet, lehet-e a hazának másféle története, mint amilyen az egész emberiség történelme?

Vörösmarty költeményében voltaképpen két kérdés ütközik és tevődik egymásra: a kultúra hiábavalósága az egyik, a történelemé a másik. A kultúra értelmének megkérdőjelezése új fejleménye az európai gondolkodásnak, a történelem mibenlétének keresése viszont a görögök óta megállás nélkül filozófiai meditáció tárgya.

A társadalmi cselekvés első számú kritériuma, mondja Hannah Arendt, „a cselekvő felfedése a szóban és a cselekedetben” („a disclosure of who”). Cselekedni

annyi, mint kezdeni valamit a világban, s a görög *arkhein* szó kettős jelentése ’kezdeni’ és ’vezetni’.

Ami tehát a cselekvésben feltárul – kommentálja Arendt gondolatát Paul Ricoeur – az először is a felelős személy, aki tudja, hogy elvégzendő dolga van a világban. De aki cselekszik, annak mások számára is láthatóvá kell válnia – a felfedés vagy megmutatkozás második mozzanata éppen ezért a nyilvánosság terének létrejötte. A politika az emberek közötti viszonyoknak az a hálózata, amelyben a cselekvő személy a köz szereplőjévé válik.

A cselekvés azonban természeténél fogva törékeny, mondja Hannah Arendt, és az ókori görögök éppen e törékenység ellen hozták létre a városállamot, amelyben a politika ugyanúgy tartósságra tör, ahogyan a művészetben az emberi alkotóerő is legyőzi a múlandóságot. A görög eposz és a görög történetírás azért teheti halhatatlanná a tett hőseit, mivel maga a polis is „rendezett emlékezet”. A görög felfogás szerint a történelem nem más, mint arra irányuló erőfeszítés, hogy „az emberek cselekedetei elkerüljék a feledés okozta hiábavalóságot”. Minden, ami emberi, minden, amit emberkéz alkotott, múlandó, szemben a természettel, amely örök. Ez a felfogás gyökeresen módosul Platón és a kereszténység hatására, amelyben az értékrend megfordul: a halhatatlanság az ember tartozéka, a múlandóság pedig a természeté. A modernitás azután újabb irányváltást hoz a történelemtől való gondolkodásban. Vico ennek a váltásnak az első megszólaltatója, ő mondja ugyanis először azt, hogy az emberek ugyanúgy „csinálják” a történelmet, ahogyan a természetben Isten keze munkál. A történelemben cselekvő ember pedig csak úgy szabadulhat a hiábavalóság érzésétől, ha cselekvését folyamatként szemléli. A történelmi folyamatosság, mint az emberiség földi halhatatlanságának gondolata, amelynek végső összegzése Hegel nevéhez fűződik, nem azonos sem a keresztény eszkatológiával, sem a múlandóságot leküzdő emlékezet görög felfogásával. Egyebek mellett visszahelyezi jogaiba a politikát, mint ami az ember világi létezésének döntő kiterjedése. Ám a modernitásnak a történelmet érintő válaszaival természetesen nem zárul le a kérdések sora. Miként valósul meg a történelem, mint folyamat, és milyen helyet foglal el benne az ember? Mi a modernitás cselekvő emberének státusa, és miképpen történik végül az emberek cselekedeteiben a történelem? Ők adnak-e értelmet a történelemnek, vagy pedig az értelem megnyilatkozik és feltárul a történelemben? Hogyan minősíti egymást kölcsönösen a modernításban a *vita activa* és a *vita contemplativa*? Mit tesz az emberi gondolkodás, amikor visszamenőleg, és mit, amikor előre tekintve szemléli a történelmet?

E kérdések sokasága mögött azonban van két hivatkozási pont, amely e vizsgálódások szilárd állandója: a történelmi időfogalom elválaszthatatlan a politikától, a politika pedig a társadalmi tér sajátos berendezése. (l. Paul Ricoeur: *Préface à la Condition de l'homme moderne*, in *Lectures I*, Seuil, Paris 1991. 43–66.)

A *Gondolatok a könyvtárban* költője a történelemtől medítál, anélkül azonban, hogy a történelem tagolt társadalmi térhez és időhöz kapcsolódna. E tagolatlanság eleve benne van a vers központi gondolatában. A kérdés ugyanis: „Ment-e/ A könyvek által a világ elébb?” két irányba mutat: a könyvek javára vannak-e az emberiségnek, illetőleg van-e haladás a történelemben? Vörösmarty úgy mond nemet az elsőre, hogy ebből nem az emberi szellem haszontalanságára következett, és úgy

tagadja a másodikat, hogy válasza mégsem zárja ki a szebb jövő lehetőségét. Túl a paradoxonok szerepén, ez azt feltételezi, hogy a gondolatmenet mindvégig a mitológia tér- és időkoordinátái között mozogjon.

Az utolsó évtized nagy Vörösmarty-verseiben nem nehéz felfedezni olyan egyezéseket, amelyek alapján indokoltnak látszik a feltételezés, hogy a művek két csoportjával van dolgunk: nevezzük őket a mitikus, illetőleg a politikai látásmód verseinek.

És hadd jöjjön el Nőé bárkája,
Mely egy új világot zár magába

– hirdeti a sors örök forgandóságával vitázó *A vén cigány*.

Nincsen remény! Nincsen remény!

– kondul *Az emberek* című vers végén az ismétlődő refrén, mint megmásíthatatlan ítélet.

E versekben mindenütt ugyanaz a dualisztikus szemlélet és szélsőséges ellentétezés, mint a *Gondolatok a könyvtárban* gondolatfűzésében.

Egész elgondolásában és szerkesztésében ellentétes velük az *Országháza* és a *Jóslat*.

Kié e hon, ha nem miénk?
Ha érte mindent megtevének,
Ha tiszta kézzel áldozánk,
S lettünk, mi eddig nem valánk:
Nincs hatalom,
Mely visszanyom

– e sorok nem egyszerűen politikai fogalmakban beszélnek, hanem egyenesen politikai programot hirdetnek, ami annyit jelent, hogy itt a gondolkodásnak és a cselekvésnek van alanya, van földi viszonylatokban meghatározott tér és idő.

Neve: szolgálj és ne láss bért,
Neve: adj pénzt és ne tudd mért.
Neve: halj meg más javáért.
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok

– az *Országháza* utolsó szakasza szintén politikai gondolatmenetet összegez szikár és szigorú mondatokban. E versek válaszolnak a korábban feltett kérdésre: a haza nem azért lehet az erkölcs alapja, mert a haza fiai másak, mint az emberiség. Ha pontos koordinátái vannak a térnek és az időnek, ha a cselekvésnek van alanya, akkor a meditáció tárgya valóban a történelem, akkor a haza tételezhető az erkölcs legfőbb instanciájaként.

„Nyilvánvalóan az teszi Vörösmarty versét és költészetét olyan hatalmassá, hogy a két elem: a korabeli-politikus és az ontológiai, létérdekű olyan elválhatatlanul egyesül benne” – írja Nemes Nagy Ágnes az *Előszó*nak szentelt elemzésében. A vers idősíkjairól szólva úgy véli, hogy az *Előszó* első sora – *Midőn ezt irtam, tiszta volt az ég* – nem magára a versre, hanem „arra a regegyűjteményre vonatkozik”, amelynek élére a költő eredetileg szánta. Minthogy pedig az a kötet 1845-ben jelent meg, a vers időszerkezetében a „tiszta volt az ég” kifejezés azt a történelmi pillanatot jelöli: „A vers első része nyilvánvalóan a fényes múlt, a reformkor ábrázolata, amikor *zöld ág virított a föld ormain*, amikor *munkában élt az ember, mint a hangya*, hogy azután a második rész ellenpontként a szabadságharc bukásába torkolljon, múlt és jelen drámai szembeszegeződésével”. (Nemes Nagy Ágnes: *Vörösmarty Mihály: Előszó*. In: *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék*. Magvető, 1992. I. 269–280.)

Ha elfogadjuk ezt az állítást, belőle az következik, hogy az *Előszó* idézett fordulatai azokra az évekre vonatkoznak, amelyek éppen a *Gondolatok a könyvtárban* vagy a *Mit csinálunk?* megírásának éveit.

Mit csinálnak Magyarhonban?
Esznek, isznak és danolnak

– ismétlődik minden versszak élén ugyanaz a kérdés és szinte ugyanaz a válasz – egészében a cselekvésre rest, perlekedő, szervezetlen, mulatozó nemzet ostorozása. A *Gondolatok a könyvtárban* pedig, jóllehet csakugyan a haza ügyének szentelt élet eszményével zárul, a felhívást azzal indokolja, hogy „a nemzet sorsát” ki kell ragadni „a mély sülyedésből”, a vállalkozás sikerét pedig a távoli jövőbe helyezi.

Hogyan magyarázzuk ezek után a megszépült távlatot az *Előszó* visszatekintő nyitányában?

Valóban ellentmondás van-e a negyvenes évek derekán és a forradalom után írott versek szemlélete között? Válaszunk részben nem más, mint a fentebb már vázolt álláspont: az utolsó periódus nagy verseinek mitologikus beállítottsága.

Nézzük az *Előszó* idősíkjait! Az első a már idézett nyitány: nem az aranykor, de annak előérzete:

Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne, megjelent.

Következik a teremtés pillanata:

Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözlje.

De ami következik, az nem az aranykor, hanem az „istenek haragja” – „a vész”. A pusztulás leírását azután felváltja a jelenkor képe.

A föld megőszült.

Álljunk meg egy percre ennél a képnél! Nemes Nagy Ágnes azt írja róla: „Most jutunk el az istenképhez, ami megint csak a magyar irodalom egyik csúcsa. Az ősz Isten, az Öregisten – mindig is így képzeltük. De Vörösmarty megfaji őregsége titkát és az itt nem az Apa titka, a gondviselőé, hanem a kétségbeesett feltalálóié, aki nek teremténye elfajzott, teremtese tragikusra fordult.”

Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtven a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.

Az ijesztően naturális és emberfeletti rettenetnek ez a képe kétségtelenül Hésziodoszra megy vissza, a korok és fajok leírására. De ez a kép csupa kérdéses társítás! Ha az antik mitológia fogalmaiban gondolkodunk, a „félig isten, félig állat” teremtménynek nincs miért megrémítenie teremtőjét, mert az számára egészen természetes. Ellenkezőleg, isteni és állati keveredésének botrányos képzete kifejezetten keresztényi nézet, csakhogy a bűnös, lehúzó, korcs természet állapotából e vallás szerint kiutat, üdvözülést kínál a megváltás. Más szóval Vörösmarty soraiiban ötvöződik a mitológia rémtörténeteinek keresztényi megítélése a keresztényi szemlélet megváltás-hitének mellőzésével. Az antik istenképzet legjellegzetesebb vonása – ezt tartja Walter F. Otto csakúgy, mint Jean-Pierre Vernant – éppen a teljes *impassibilité*, a rideg érzéketlenség az emberi létezés iránt. Ezzel szemben a keresztény isten fogalmától elválaszthatatlan a szeretet, a bűnös ember megváltásának gondolata.

„A tragédia után következik a tragikus ironia: a kozmoszból, az istenkép drámájából lezuhanunk egy fodrászszalonba. (...) Hazugság, kendőzés, paróka, a vén és elvetemült gazság álarca ez a tavasz a föld arcán” – írja Nemes Nagy Ágnes.

Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendéghaját veszen,
Virágok bársonyába öltözik,
Üvegszemén a fagy fölengedend,
S illattal elkendőzött arcain
Jókedvet és ifjúságot hazud...

Az *Előszó* utolsó szakaszának sorai elrugaszkodnak mind a Hésziodosz festette korok, mind a keresztény eszkatológia látomásától: nem új korszak kezdődik, amelyben minden megújul, és nem is véget ér az emberiség története, hogy az utolsó ítélet igazságot tegyen, hanem, ha úgy tetszik, a vaskor végeztével jön valami más, a vaskornál is hamisabb és kilátástalanabb. A két ismert mitológia – a görög és a zsidó-keresztény – után ez voltaképpen harmadik mitológiával ér fel, amelyben a pusztulásra megérett, pusztulásba rokkán világra nem megújulás vár, de nem is végítélet, hanem a romlás és a süllyedés újabb állomása. Inkoherencia, avagy a mitológiai készlettár bővítése? Ha a mitológiai struktúrák logikájában gondolkodunk, semmi okunk megtagadni a költői képzelet jogát, hogy új mitológémt

alkosson. Nevezhetjük akár vizionáriusnak is, XX. századi értelemben, a XX. század tragikus jövőképei értelmében, és ezzel a mitológiai dimenzióból máris áthelyeztük a történelmibe. Ami egyúttal korábbi válaszuk kiegészítése is: az *Előszó* valójában Vörösmarty mitológiai keretezésű válasza a történelem tapasztalatára, olyan válasz, amelynek víziója részint mellőzi, részint fölülmúlja és előlegezi a történelem belátható logikáját.

Dolgozatomat néhány rövid észrevétellel zárom

1. A nagy Vörösmarty-versek említett kettőssége nem a forradalom kiváltotta fejlemény – a *Gondolatok a könyvtárban* mellett elég itt a Napóleonról írott epigrammára utalnunk, amely, eltérően Berzsenyi ismert versétől, kifejezetten mitikus sorsot tulajdonít hőségnek.

2. A látomás pátosza, a költői nyelv mesteri kezelése elégséges magyarázat arra, hogy a Vörösmarty-recepció mindenkor a mitologikus fogantatású verseket tekintette az életmű csúcának. Valószínűnek látszik ugyanakkor, hogy ebben közrejátszott két, esztétikán kívüli szempont is. Az egyik a közvetlenül politikai versek nyers nemzetkritikája, a másik a látomásos művekből sugárzó erkölcsiség, amely a közszellem magasrendű művészi szimbolizációjaként könnyen részévé válhatott az emberiség fogalmaiban gondolkodó történelmi nemzettudatnak.

3. Megfontolandónak találok Szajbély Mihály arra vonatkozó megjegyzését, hogy Vörösmarty ismerhette azt a poétikai tankönyvet, amely a költői mesterség gyakorlásában elismeri a „furor poeticus”, a költői lelkesedés szerepét, minthogy „a poéta költőien ír és a legnagyobb szenvedélyességgel vizsgál valamely dolgot, ennek erejétől hevessé válik, és úgy írja a versét, mintha ’eszét vesztette’ volna”. (Szajbély Mihály: *Vörösmarty Mihály elhamvadt versei*. In: *Álmok álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Magvető, 1997. 14.) A nagy Vörösmarty versek igazolni látszanak a feltevést, hogy a költő tudatosan választotta a látomásnak ezt a szenvedélyes versbeszédét.

4. *Ember vagyunk* – mondja Vörösmarty, s e szó magába zárja az ókor görögjeinek emlékét, Shakespeare színpadi vízióit, de körülmutat kortársai irányába is, Shelley, Heine, Musset, Victor Hugo emberképe felé.

II. Költő pódiuma